

سدر مقاله

نگاهی به

جریان‌های حدیثی معاصر

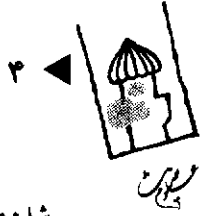
اهل سنت

چکیده: پایه‌های اختلاف جریان‌های حدیثی اهل سنت را می‌توان در اعتبار، صدور و تفسیر حدیث خلاصه کرد. این اختلاف، در گذشته، سبب شکل‌گیری گروه‌های نص‌گرا، عقل‌گرا و صوفیه شده است. در عصر حاضر نیز، همان پایه‌های اختلاف، پنج گروه قرآنیون، نوگرایان، صوفیه، سلفی‌ها و جریان غالب را شکل داده است. این مقاله، گزارشی اجمالی درباره این پنج جریان بوده، در آن، به خاستگاه، داعیه‌داران، تأثیرگذاران و آثار منتشره شده از هر یک از این جریان‌ها اشاره شده است.

کلیدواژه: اهل سنت، جریان‌های حدیثی، پایه‌های اختلاف، قرآنیون، نوگرایان، صوفیه، سلفی‌ها، جریان غالب.

در تاریخ پر فراز و نشیبی که بر حدیث و دانش‌های مرتبط با آن گذشته، اندیشه‌های تأثیرگذاری را می‌توان یافت که بر دوره طولانی و نحله‌های گوناگون حاکمیت داشته است. شناسایی این اندیشه‌های تأثیرگذار - که می‌توان آنها را «جریان» و یا «اتجاه» نامید - در ارزیابی آثار گذشته و یافتن طریق به صواب نزدیک‌تر در تعامل با حدیث و علوم حدیث، بسیار سودمند است. از یک نگاه کلی و تحلیلی به گذشته بر می‌آید که پایه اختلاف این جریان‌ها در سه محور است: ۱. اعتبار، ۲. صدور، ۳. تفسیر حدیث.

میزان گستره اعتبار و حجیت حدیث از یک سو، راه‌های اثبات و پی بردن به صدور و چگونگی انتقال حدیث از سوی دوم و شاخصه‌های تفسیر و فهم حدیث از سوی سوم منشا این اختلاف‌ها بوده است.

مبنای اختلاف آرای که در دوره معاصر به چشم می خورد - که به یک تعبیر، از گذشته بیشتر شده و به تعبیر دیگر، شفاف تر و آشکارتر شده - نیز همین سه محور است.

این سه محور، سه جریان مهم را در تعامل با حدیث شکل داده است: ۱. جریان نص گرایان، ۲. جریان عقل گرایان، ۳. جریان صوفیه.

نص گرایان از یک سو دایره اعتبار حدیث را گسترده دانسته (عقاید، اخلاق و فقه)، و از سوی دیگر در اثبات صدور، با تسهیل و مساهله بدان می نگرند (کم اعتنایی به دانش رجال و معتبر دانستن اکثر احادیث) و در تفسیر، جمود و التزام به نص را (برای پرهیز از تاویل) لازم می شمردند. در برابر، عقل گرایان، گستره اعتبار را محدود می کنند (عدم حجیت خبر واحد در عقاید) و در اثبات صدور به سخت گیری های سندی (علم رجال) و متنی (نقد متن یا نقد محتوایی) باور دارند و در تفسیر نص، اجتهاد عقلی را - که به تاویل نیز می انجامد - لازم می شمردند.

در مقابل این دو جریان می توان از باطن گرایان یاد کرد که گرچه مانند دو جریان پیشین ظهور و بروز نداشته اند، اما نمی توان آنان را، به عنوان یک جریان، نادیده انگاشت. و از تاثیرگذاری پنهان آنان غفلت نمود. اینان آرای خاص در میزان اعتبار داشته، دایره اعتبار را گسترده می دانند. شاید بتوان ادعا کرد که اینان، در این جهت، به نص گرایان نزدیک ترند، لکن مبنای تساهل آنان در برخورد با مسأله صدور، ادله و قواعد نص گرایان نبوده، بلکه به همان دریافت های درونی و باطنی اعتنا دارند. در تفسیر نص نیز از قالب و ظاهر لفظ فراتر می روند و ظاهرگرایی و نص گرایی را نمی پسندند، گرچه مبنای تفسیر آنان، مانند جریان عقل گرایان، اجتهاد عقلی نیست.

قبض و بسط و یا ترکیب این سه جریان منشأ پیدایش تمامی جریان هایی بوده که از آغاز تاکنون، شکل گرفته اند؛ مثلاً می توان در جریان نص گرایان، اهل حدیث، حشویه، ظاهریه، حنابله، خوارج، سلفی ها، وهابی ها و اخباری ها را جای داد، گرچه اینها خود با یکدیگر اختلافات جدی دارند.

نیز می توان متکلمان و اصولیان را در جریان دوم جای داد، گرچه در دو حوزه متفاوت فعالیت علمی دارند.

در جریان سوم نیز می توان از عرفان و تصوف، با همه اختلافاتی که با خود دارند، نام برد. یادآوری این نکته لازم است که قرار دادن این فرقه و نحله ها در ذیل این سه جریان، تنها از زاویه تعامل با حدیث و دانش های مرتبط با آن است، گرچه اینها، از زوایای دیگر، به گونه ای دیگر تنظیم می شوند.

با توجه به مطالب پیش گفته، استخراج مبانی و دیدگاه های اختصاصی این جریان ها ضروری است؛ به ویژه آن که صاحبان این جریان ها، به درستی، به این کار نپرداخته اند و نیز تحلیل های

بیرونی دربارهٔ این جریان‌ها معتابه نیست. از کتاب الفوائد المدنیة ملا امین استرآبادی، از پایه‌گذاران اخباری‌گری، می‌توان به عنوان کتابی که مبانی یکی از این جریان‌ها را در خود جای داده است یاد کرد.^۱

***

در تاریخ معاصر اهل سنت بر پایهٔ همان محورهای پیش‌گفته (اعتبار، اثبات صدور و تفسیر)، پنج جریان مهم و جدی پیرامون حدیث به چشم می‌خورد که با اذعان به داشتن ریشه‌های تاریخی، بیشتر در فضای تحولات فکری و فرهنگی دنیای جدید شکل گرفته است. این پنج جریان عبارت‌اند از:

۱. قرآنیون، ۲. نوگرایان، ۳. صوفیه، ۴. سلفی‌ها، ۵. جریان غالب. شکل‌گیری هر یک از این جریان‌ها، بستری فرهنگی و جغرافیایی ویژه خود داشته است؛ در مثل، خاستگاه قرآنیون شبه قاره هند و مصر است؛ چنان‌که خاستگاه جریان دوم را بیشتر می‌توان در مصر جست‌وجو کرد. سلفی‌ها بیشتر در سوریه و عربستان فعالیت داشته‌اند و جریان صوفیه در غرب جهان اسلام حضور چشم‌گیری دارد. اینک به گزارش اجمالی از این پنج جریان اهتمام می‌شود، بدان امید که روزنه‌ای به روی پژوهش‌های گسترده و عمیق بگشاید.

۱. قرآنیون

در سرمقاله شماره ۲۹ از همین مجله، با عنوان «رابطهٔ قرآن و حدیث» (ص ۴-۱۰) معرفی نسبتاً مفصلی از این جریان به عمل آمد که خلاصه‌اش چنین است:

اینان تنها قرآن، سنت عملی پیامبر - از آن رو که متواتر است - و سنت قولی متواتر را معتبر شمرده، در استخراج معارف دین به خبر واحد اعتنایی ندارند و در انکار حجیت خبر واحد، به هشت دلیل تمسک کرده‌اند که یا به انکار و حیانی بودن حدیث بر می‌گردد و یا انکار احراز و اثبات آن.

خاستگاه این دیدگاه، در دورهٔ معاصر، هند و مصر است و می‌توان از سید احمدخان هندی (۱۸۱۷-۱۸۹۷م) و شاگردانش چون چراغ علی (۱۸۴۴-۱۸۹۷م)، محمد توفیق صدقی (۱۲۹۸-۱۳۵۶ق / ۱۸۸۱-۱۹۲۰م) در مقاله «الاسلام هو القرآن وحده»، ابو شادی احمد زکی (۱۸۹۲-۱۹۵۷م) در کتاب ثورة الاسلام، دکتر اسماعیل دهم (۱۳۲۹-۱۳۵۱ق / ۱۹۱۱-۱۹۴۰م) در کتاب مصادر التاريخ الاسلامی، محمد ابو زید الدمنهوری (۱۲۸۸ق / ۱۸۷۱م)

۱. به برخی از این آثار در سرمقاله علوم حدیث، ش ۳۳، ص ۵ (مراکز حدیثی شیعه) اشاره شد.

در کتاب تفسیر القرآن بالقرآن به عنوان کسانی که به صراحت به این مسأله پرداخته و درباره اش قلم زده اند نام برد.^۲

۲. نوگرایان

این جریان با تأثیرپذیری از خاور شناسان و مطالعات آنان در ضمن اظهار اعتقاد به حجیت حدیث و خبر واحد، بر میراث حدیثی بر جای مانده ایرادهای جدی گرفته اند. برخی از کسانی که چنین نگرشی دارند، عبارت اند از:

۱-۲. رشید رضا (م ۱۳۵۴ق). رشید رضا از یک سو بر نقد متن در تفسیر المنار و برخی از نوشته هایش تأکید می ورزد و از دیگر سو به وجود روایات جعلی و اسرائیلیات تأکید داشته، راویانی چون وهب بن منبه و کعب الاحبار را به شدت مورد انتقاد قرار می دهد و روایات آنان را ساختگی می شمارد.^۳

همین دیدگاه، سبب انتقاد بر او و نقد دیدگاه هایش شد و در مجله المنار از سوی عبدالرحمن الجمجویی مورد محاجه و نقد قرار گرفت.^۴ البته وی نیز، به تفصیل، از عقیده خود دفاع کرده، به انتقادهای پاسخ گفت.

۲-۲. احمد امین (م ۱۹۵۴م). احمد امین در دو کتاب ضحی الاسلام و فجر الاسلام^۵ اهتمام جدی به نقد متن دارد و معتقد است که باید در پرتو مطالعات تاریخی درست به نقد روایات پرداخت. ۳-۲. محمود ابرویه (م ۱۹۷۹م). ابرویه دو کتاب مستقل در تبیین دیدگاه های خود منتشر کرده است؛ یکی کتاب اضواء علی السنة النبویة أو دفاع عن الحدیث - که اولین بار در سال ۱۹۵۷م/۱۳۷۷ق، به چاپ رسیده - و دیگری کتاب ابوهریره شیخ المضیرة که به سال ۱۹۶۳م، منتشر شده است.^۶

وی آرای نو در این دو اثر ارائه کرد که بازتاب های بسیاری داشت و مورد انتقادهای علمی و

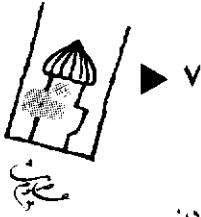
۲. برای آگاهی بیشتر از این دیدگاه و نقدهای وارد بر آن، ر. ک: فصلنامه علوم حدیث، ش ۲۹، ص ۲-۲۲، مقاله وابسته قرآن و حدیث؛ القرانیون و شبهاتهم حول السنة، خادم حسین الهی بخش؛ قصة الهجوم علی السنة، علی احمد السالوسی، دارالسلام، ۱۴۰۸ق / ۱۹۸۷م؛ زواجغ فی وجه الحدیث قدیماً و حدیثاً، صلاح الدین مقبول احمد، کویت: دارابن الاثیر، ۱۴۱۱ق/۱۹۹۱م، ص ۶۹-۲۵۴.

۳. تفسیر المنار، ج ۳، ص ۱۴۱؛ مجله المنار، مجلد ۲۷، ص ۶۱۴-۶۱۵.

۴. مجله المنار، مجلد ۲۷، ش ۵، ص ۳۷۷-۳۸۶ و ش ۶، ص ۴۷۹-۴۶۲.

۵. ضحی الاسلام، ج ۲، ص ۱۰۶-۱۳۷؛ فجر الاسلام، ص ۲۱۷-۲۱۸.

۶. این کتاب با نام: بازرگان حدیث، توسط آقای محمد وحید گلپایگانی به فارسی ترجمه شده و در سال ۱۳۴۳ش، از سوی کتابفروشی محمدی منتشر شده است.

هجمه های اعتقادی قرار گرفت. برخی از آرای وی چنین است:

۱. او جایگاهی برای حدیث در امور دنیایی قایل نیست^۷ و جایگاه حدیث را در امور دینی نیز پس از قرآن و سنت عملی می داند؛^۸

۲. وی به تأخیر در کتابت حدیث اعتقاد داشته، آن را زمینه ساز بسیاری از مشکلات در احادیث می داند؛^۹

۳. بر این باور است که بسیاری از احادیث به صورت نقل به معنا به ما رسیده است؛^{۱۰}

۴. بر این رأی است که جعل و وضع از سوی امویان و عباسیان و نیز ورود اسرائیلیات و مسیحیات، روایت ها را آسیب پذیر ساخته است؛^{۱۱}

۵. کتاب های صحیح البخاری و صحیح مسلم را خالی از روایت های ضعیف نمی داند و این دو کتاب را قابل انتقاد می داند؛^{۱۲}

۶. وی معتقد است که روایات صحابه نیز باید مورد نقادی و سنجش قرار گیرد و نمی توان از عدالت و وثاقت همه آنان دفاع کرد؛^{۱۳}

۷. ابهریره را یکی از جاعلان حدیث می شمرد؛^{۱۴}

۸. به نقد محتوایی متن احادیث تأکید می ورزد؛^{۱۵}

۹. درباره خبر واحد، بحث انتقادی مطرح می سازد.^{۱۶}

این دو کتاب سبب شد که وی را به فسق و خدمتگزاری خاورشناسان و برخی نسبت های عقیدتی متهم سازند.

بر کتاب های وی نقدهای متعددی نوشته شده که می توان از اینها یاد کرد:

- دفاع عن السنة المحمدية، محمد محمد ابو شهبه، ۱۹۶۰م،

- السنة فی مکانتها وفی تاریخها، عبدالحلیم محمود، ۱۹۶۷م،^{۱۷}

۷. اضاءة على السنة النبوية، ص ۱۲.

۸. همان، ص ۱۵.

۹. همان، ص ۹ و ۲۳۱.

۱۰. همان، ص ۸ و ۵۰-۷۰.

۱۱. همان، ص ۹۱.

۱۲. همان، ص ۲۷۲-۲۸۹.

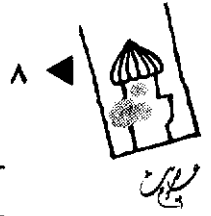
۱۳. همان، ص ۳۱۲-۳۳۲.

۱۴. همان، ص ۱۶۷-۱۹۷.

۱۵. همان، ص ۳۵۹-۳۸۲.

۱۶. همان، ص ۳۳۶-۳۵۸.

۱۷. این رساله در سال ۱۹۹۰م، در کتاب القرآن والنبي از سوی دارالمعارف قاهره نیز به چاپ رسیده است.

۸ - السنة ومكانتها في التشريع الاسلامي، مصطفى السباعي، ۱۳۷۹ق/ ۱۹۶۰م،
- الانوار الكاشفة، لما في كتاب اضواء على السنة من الزلل والتضليل والمجازفة، عبدالرحمن
المعلمي، ۱۳۷۸ق.

۲- ۴. محمد غزالي (۱۳۳۷ - ۱۴۱۶ق / ۱۹۱۷ - ۱۹۹۶م). محمد غزالي در دواثر به مباحث
حدیثی پرداخته است؛ یکی کتاب السنة النبوية بين اهل الفقه و اهل الحديث - که در سال
۱۴۰۹ق/ ۱۹۸۹م، به چاپ رسیده است - و دیگری کتاب السيرة النبوية.
وی در کتاب اول از این نظریه دفاع می کند که احادیث را باید مجتهدان و فقیهان تفسیر کنند
و تفسیرهای جمودگرایانه اهل حدیث مورد قبول نیست. نویسنده در این اثر تلاش می کند تا به نقد
تفکر سلفی گری معاصر - که همگان را، به صورت مستقیم، به کتاب و سنت ارجاع می دهد -
بپردازد.^{۱۸}

وی در این اثر بر سه نکته تأکید می ورزد:

۱. سنجش احادیث با قرآن،^{۱۹}
۲. نقد روایت های صحابه،^{۲۰}
۳. نقد محتوایی اخبار آحاد.^{۲۱}

آنچه بیشتر او را به میدان نقد کشید، تطبیق های وی در مورد برخی احادیث است. او این
روایت ها را نقد کرده و تضعیف می کند: حدیث «المیت یعذب بیکاء اهله»،^{۲۲} احادیث نابرابری
دیه زن و مرد،^{۲۳} احادیث نابرابری در قصاص اهل کتاب،^{۲۴} روایات عدم قصاص پدر در قتل
فرزند،^{۲۵} روایات فضیلت شام،^{۲۶} روایات لزوم پوشاندن صورت برای زنان،^{۲۷} روایت منع
خروج زن از منزل بدون اذن شوهر،^{۲۸} روایات منع زنان از منصب های سیاسی،^{۲۹} روایات منع

۱۸. السنة النبوية، ص ۱۵ و ۱۶ و ۲۴-۲۵.

۱۹. همان، ص ۱۸ و ۲۴.

۲۰. همان، ص ۱۷.

۲۱. همان، ص ۱۴-۱۸.

۲۲. همان، ص ۱۶.

۲۳. همان، ص ۱۹.

۲۴. همان، ص ۱۸.

۲۵. همان، ص ۱۹.

۲۶. همان، ص ۳۰-۳۱.

۲۷. همان، ص ۳۶-۴۳.

۲۸. همان، ص ۴۳.

۲۹. همان، ص ۴۷-۵۰.

زنان از حضور در اجتماعات مذهبی،^{۳۰} روایات عدم پذیرش شهادت زنان در زنا و سرقت و قصاص و حدود،^{۳۱} روایات انحصار موارد زکات،^{۳۲} و نمونه های دیگر.

این دیدگاه ها سبب شد تا نقدهایی بر غزالی تحریر شود که از این موارد می توان یاد کرد:
- برائة اهل الفقه و اهل الحدیث من اوهام محمد الغزالی، ابو اسلام مصطفی سلامه، مکه المکرمه: مکتبه ابن حجر، ۱۴۰۹ق، ۵۹ص.

- جنایة الشیخ محمد الغزالی علی الحدیث و اهله، اشرف بن عبدالمقصود بن عبدالحلیم، مصر: مکتبه الامام البخاری، ۱۴۱۰ق / ۱۹۸۹م، ۵۳۵ص.

- الغزالی والسنة النبویة، منذر ابو شعر، دمشق: دار البشائر، ۱۴۲۴ق/۲۰۰۳م.
- نقدهای دکتر محمود طحارة، سلیمان العوده، عبدالرحمن عبدالخالق (به صورت مقاله و نوار).^{۳۳}

یادآوری می شود که به مناسبت تحلیل و تجلیل از اندیشه های غزالی بزرگداشتی در اردن به سال ۱۴۱۷ق/۱۹۹۶م، برپا شد و این آثار تاکنون درباره وی به چاپ رسیده است:

- الشیخ الغزالی کما عرفته، یوسف القرضاوی، بیروت: مؤسسه الرسالة، ۱۴۲۱ق/۲۰۰۱م،
- المعطاء الفکری للشیخ محمد الغزالی، فتحی حسن ملکاوی، عمان: المعهد العالمی للفکر الاسلامی، ۱۴۱۷ق/۱۹۹۶م،

- موقف الشیخ الغزالی من السنة النبویة، یوسف القرضاوی، قطر: مجلة مرکز بحوث الشریعة والسنة، ۸، ۱۴۱۵ق/۱۹۹۲م.

۲- ۵. ابراهیم فوزی. فوزی در کتاب تدوین السنة - که به سال ۱۹۹۴م، در لبنان منتشر شد - بر این عقیده است که عقاید، مسائل اخلاقی و روحی و عبادات، جزء ثابت دین بوده، برای همیشه پایداراند، اما آنچه را فقها بخش معاملات نام می نهند - که عبارت است از احکام داد و ستد و بخشی از حقوق مدنی، احکام خانواده و احکام کیفری - از بخش های ثابت دین نیست.^{۳۴} باور به ثبات اینها و تلاش برای تطبیق آنها در هر زمان و مکان، سبب گرفتاری ها و عقب ماندگی های مسلمانان شده است. وی برای تثبیت نظریه خویش از طریق بررسی تاریخی احادیث و روایات وارد شده است. او معتقد است که حدیث در قرن اول کتابت نشد و همین عامل، زمینه های جعل و وضع را پدید آورد؛ ضمن آن که بر برخی از صحابه مانند ابو هریره خرده می گیرد و در عدالت تمامی صحابه تشکیک روا می دارد. همچنین از عدم به کار گرفتن نقد متن سخن می گوید.

۳۰. همان، ص ۵۳-۵۴.

۳۱. همان، ص ۵۸-۶۱.

۳۲. همان، ص ۲۵ و ۲۶.

۳۳. برائة اهل الفقه و اهل الحدیث من اوهام محمد الغزالی، ص ۶.

۳۴. تدوین السنة، ص ۱۲-۱۳ و ۱۴.

وی در صدد است که از مجموعه مباحث چنین نتیجه گیری کند که اختلافات در تدوین و کتابت حدیث و نیز جعل و وضع، سبب شده تا بخش معاملات، جزو ثبوتات شریعت تلقی گردد.^{۳۵}

۳. جریان صوفیه

یکی از جریان های معاصر حدیثی در میان اهل سنت، جریان متمایل به تصوف است. صوفی گری - که در میان مسلمانان قدمتی دراز دارد - امروزه نیز در کشورهای مغرب اسلامی و شمال آفریقا از جایگاهی گسترده و وسیع برخوردار است.

تبلور این جریان را در تاریخ معاصر حدیث می توان در احمد بن محمد بن صدیق الغماری (۱۳۲۰ - ۱۳۸۰ ق) یافت. وی زاده شهر طنجه از کشور مغرب و درس آموخته الازهر است. وی برای کسب حدیث، به کشورهای دیگری چون سوریه، عربستان (مکه)، لبنان و یمن نیز مسافرت کرده است.^{۳۶} وی تلاش بسیاری برای تخریب و استخراج کتب حدیث کرده، آثاری در این زمینه تحریر نموده که به برخی از آنها از این قرار است:

۱. الاسهاب فی الاستخراج علی مسند الشهاب، ج ۲.
  ۲. المداوی لعلل المناوی، ج ۶.
  ۳. عواطف اللطائف من احادیث عوارف المعارف، ج ۲.
  ۴. فتح الوهاب بتخریب احادیث مسند الشهاب، ج ۲.
  ۵. المستخرج علی الشمائل المحمدية، ج ۱.
  ۶. مسالك الدلالة علی مسائل الرسالة لابن ابی زید، ج ۱.
  ۷. هداية الرشید لتخریب احادیث بداية ابن رشد، ج ۸.
  ۸. فتح الملك العلی بصحة حدیث باب مدينة العلم علی، ج ۱.
  ۹. دره الضعف عن حدیث من عشق فحف، ج ۱.
- یادآوری می شود، آثار وی را تا ۲۵۰ عنوان بر شمرده اند.^{۳۷}

ویژگی های فکری ابن غماري

یک. دفاع از احادیث مورد قبول عرفا و صوفیه.

نمونه بارز و برجسته این ویژگی را در این کتاب های ابن غماري می توان جست:

۳۵. برای آگاهی بیشتر از جریان نوگرایان، ر. ک: موقف المدرسة العقلية من السنة النبوية، الامین الصادق الامین، ج ۲، ص ۱۸۳ - ۴۳۳؛ الاسلام والحداثة، عبدالمجید الشرفی، ص ۹۳ - ۱۱۱.
۳۶. این آگاهی ها از مقدمه محمود سعید ممدوح بر کتاب عواطف اللطائف من احادیث عوارف المعارف، ابن غماري، ج ۱، ص ۳۷-۹ استفاده شده است.
۳۷. ر. ک: دره الضعف عن حدیث من عشق فحف، ص ۱۲ - ۱۳؛ عواطف اللطائف من احادیث عوارف المعارف، ج ۱، ص ۴۲-۴۷.

۱. درء الضعف عن حدیث من عشق ففف،^{۳۸} که به اثبات صدور و صحت محتوای این حدیث پرداخته است.
۲. عواطف اللطائف من احادیث عوارف المعارف،^{۳۹} در استخراج احادیث عوارف المعارف سهوردی. این کتاب سهوردی از متون اصلی عرفا به شمار می رود.
۳. غنیة العارف بتخریج احادیث عوارف المعارف، این کتاب اختصار عواطف اللطائف است.^{۴۰}
۴. الاسرار المعجیبة بشرح اذکار ابن عجیبة، این کتاب شرح اذکار جدش سید احمد بن عجیبه است.^{۴۱} وی، بجز این آثار، کتاب های دیگری نیز در تبیین معارف صوفیه، سلسله مشایخ و تراجم آنان نوشته است که عبارت اند از:

۱. البرهان الجلی فی تحقیق انتساب الصوفیة الی علی و الاتصال بآبئ الحسن الشاذلی،
۲. مجمع فضلاء البشر من اهل القرن الثالث العشر،
۳. مناهج التحقیق فی الکلام علی سلسله الطریق،
۴. لثم النعم بنظم الحکم.^{۴۲}

دو. محبت به اهل بیت (ع)

وی، بر پایه آیه مباهله، حدیث کساء، حدیث طبر، حدیث منزلت و ... و افضل امت را پس از پیامبر، پنج تن آل عبا برمی شمرد^{۴۳} و کتابی در اثبات حدیث «انا مدینه العلم و علی بابها»^{۴۴} نگاشت.

سه. نزاع با سلفی ها

در میان آثار ابن غماری و پیروان وی نوشته هایی در رد ناصرالدین آلبانی - که از چهره های شاخص جریان سلفی به شمار می رود - به چشم می خورد. ابن غماری کتابی را با عنوان الرد المقنع علی الالبانی المبتدع^{۴۵} تحریر کرد که ظاهراً به چاپ نرسید.

۳۸. مشخصه های کتاب شناختی این اثر چنین است: درء الضعف عن حدیث من عشق ففف، قاهره: دارالامام الترمذی، ۱۴۱۶ق/۱۹۹۶م.
۳۹. مشخصه های کتاب شناختی این اثر چنین است: عواطف اللطائف من احادیث عوارف المعارف، مکه مکرمه: المكتبة المکیة، ۱۴۲۲ق/۲۰۰۱م.
۴۰. عواطف اللطائف، ج ۱، ص 87-88.
۴۱. همان.
۴۲. همان، ص 85-88.
۴۳. همان، ص 50-52 و 71-72.
۴۴. مشخصه های کتاب شناختی چاپ اُفستی از این اثر چنین است: فتح الملک العلی بصرحة حدیث با ب مدینه العلم علی، احمد بن محمد بن الصدیق الغماری، اصفهان: مکتبه الامام امیرالمؤمنین، ۱۴۰۳ق/۱۳۶۲ش.
۴۵. جهود المعاصرین فی خدمه السنه المشرفه، محمد عبدالله ابرصعلیک، ص ۱۱۱.

طرفداران ابن غماری نیز کتاب هایی بر رد آلبانی تحریر کرده اند؛ مانند:
 - وصول التهانی فی الرد علی الالبانی، محمود سعید ممدوح.
 - تناقضات الالبانی، حسن السقاف.

چهار. دعوت به اجتهاد

ابن غماری علمای دین را به اجتهاد در فهم دین فرا می خواند و از تقلید بر حذر می داشت. وی مراجعه مستقیم علما و اندیشمندان را به کتاب و سنت لازم شمرده، تقلید را مختص عوام می داند.^{۴۶} دکتر شوقی بشیر در مقاله ای با عنوان التاویل الباطنی عند الجمهوریین^{۴۷} از شکل گیری فرقه ای در سودان با نام جمهوریین به رهبری محمود محمد طه یاد می کند که در سال ۱۹۵۲م، بنیاد نهاده شد. اینان برای تمام نصوص دو معنا منظور می کنند؛ معنای قریب و معنای بعید؛ که معنای بعید، مقصود اصلی گوینده است، و با تاویل باطنی می توان بدان رسید. شوقی بشیر در این مقاله از کتابی، در تبیین اندیشه های حدیثی فرقه جمهوریین، با عنوان موقف الجمهوریین من السنة النبویة^{۴۸} به قلم خودش، یاد می کند، که نگارنده این سطور بدان دست نیافته است.

۴. سلفی ها

سلفی گری یا دعوت به گذشته، از زمان های دور شکل گرفته است. در قرن چهارم، برخی از حنبلی ها بدان دعوت کردند و سپس ابن تیمیه، در قرن هفتم، بدان فراخواند و در قرن دوازدهم نیز محمد بن عبدالوهاب پرچمدار آن بود^{۴۹} و تا امروز پیروان وی، به عنوان وهابیان، همان طریقه را دنبال می کنند. از خاستگاه و انگیزه های شکل گیری چنین طرز تفکری که بگذریم، می توان آنان را با این ویژگی شناخت:
 ۱. دعوت به مراجعه مستقیم به کتاب و سنت و رها ساختن تقلید از ائمه مذاهب، زیرا گاهی مذهبی گری، سبب تقدم آرا و دیدگاه ها بر نصوص می شود؛ به عنوان نمونه می توان از این اثر نام برد که یکی از پیروان این مرام نوشته است:

- بدعة التعصب المذهبی و آثارها الخطیره فی جمود الفكر و انحطاط المسلمین،^{۵۰} محمد عید عباسی، این اثر که به قصد نقد پاره ای از افکار رمضان بو طی (از نویسندگان معاصر سوریه) و

۴۶. همان، ج ۱، ص ۹۶-۱۰۳.

۴۷. این مقاله در کتابی با این مشخصه ها به چاپ رسیده است: ندوة التاویل فی الفكر التراثی والمعاصر، د. سعید توفیق، جامعة الامارت العربیة المتحدة، ۲۰۰۴م / ۱۴۲۵ق.

۴۸. مشخصات کتابشناختی این اثر چنین است: موقف الجمهوریین من السنة النبویة، شوقی بشیر، رابطة العالم الاسلامی، ۱۹۸۷.

۴۹. موسوعة الفلسفة والفلسفة، عبدالمنعم الحفنی، ص ۷۴۴-۷۴۵.

۵۰. این کتاب توسط المكتبة الاسلامیة در اردن به سال ۱۳۹۰ق / ۱۹۷۰م، منتشر شده است.

دفاع از ناصر الدین آلبانی تحریر شده، پایبندی و تقید به مذاهب فقهی را بدعت شمرده که باعث انحطاط اندیشه و جامعه اسلامی می شود.

۲. التزام به ظواهر نصوص و پرهیز از تاویل، این ویژگی در اندیشه سلفی ها نه نیاز به اثبات دارد و نه جای انکار. رفتار و هابیان در مدینه با حاجیان در زمینه زیارت حرم پیامبر و قبرستان بقیع و چگونگی زیارت نمونه ای از این التزام به ظواهر است.

فتوای ناصر الدین آلبانی به لزوم یا استحباب آوردن «خطبة الحاجة» در ابتدای کتب و مؤلفات،^{۵۱} نمونه ای دیگر از این ظاهری گری است؛ که سبب نقدی مفصل از سوی یکی از پژوهشگران بر وی شد.^{۵۲}

۳. جعلی دانستن احادیث عرض روایات بر کتاب، محمد محمد ابو شهبه از حامیان این جریان، در کتاب خود دفاع عن السنة ضمن طرح مسأله «استقلال السنة بالتشريع»، روایات عرض را جعلی می داند.^{۵۳}

۴. حجت دانستن خبر واحد در عقاید، کتاب های عدیده ای از سوی این فرقه در تثبیت این رأی تحریر شده است؛ مانند:

- الادلة والشواهد علی وجوب الاخذ بخبر الواحد فی الاحکام والعقاید، سلیم الهاللی.

- اصل الاعتقاد، عمر سلیمان الاشقر.

- اخبار الأحاد فی الحدیث النبوی، حجیتها، مفادها، العمل بموجبها، عبدالله بن

عبدالرحمن الجبرین.

این نمونه از آثار، غیر از تصریحاتی است که در لابه لای کتاب های دیگر یافت می شود و یا آن را در عمل دنبال می کنند.

یکی از چهره های بارز سلفی و نویسندگان پر اثر در زمینه حدیث، ناصر الدین آلبانی (۱۳۳۲

- ۱۴۲۰ ق) است.^{۵۴}

بن باز، عالم سلفی عربستان، وی را با این تعبیر ستوده است:

لا اعلم تحت قبة الفلک اعلم بحديث رسول الله من الشيخ ناصر الدين.^{۵۵}

۵۱. سلسله الاحادیث الضعیفة والموضوعة، ج ۱، ص ۵.

۵۲. «خطبة الحاجة لیست سنة فی مستهل الكتب والمؤلفات كما قال الشيخ ناصر الالبانی»، مجلة بحوث السنة والسيره (قطر)، ش ۷، ص ۴۳.

۵۳. دفاع عن السنة، ص ۱۷.

۵۴. درباره شرح حال وی ر. ک: شذرات من ترجمة الشيخ العلامة محدث العصر محمد ناصر الدين الالبانی، عاصم قریوتی؛ حیاة الالبانی وآثاره وثناء العلماء علیه، محمد بن ابراهیم شیبانی؛ صفحات مشرقه من حیاة شیخنا العلامة الالبانی ودوره فی الدفاع عن الحدیث النبوی و تاصیل المنهج السلفی، ابراهیم خلیل الهاشمی؛ ثبت مؤلفات المحدث الکبیر الامام محمد ناصر الدین الالبانی، عبدالله بن محمد الشمرانی.

۵۵. مقالات الالبانی، نور الدین طالب، ص ۱۸۲.

و برخی از ملازمانش درباره اش گفته اند:

ان الشيخ ناصرالدين كان ابرز علماء الدعوة الى السلفية في كل معانها ببلاد الشام. ۵۶

از وی بیش از پنجاه عنوان کتاب منتشر شده است که برخی از آنها بیش از ده مجلد است. ۵۷

کارهای البانی را می توان در چهار حوزه جای داد:

۱. تخریج احادیث و تعیین رتبه روایات بر کتب فقهی، مانند: غایة المرام فی تخریج احادیث الحلال والحرام و ازواء الغلیل فی تخریج احادیث منار السبیل.

۲. تفکیک احادیث ضعیف در کتب سته، مانند: ضعیف سنن ابن ماجه، ضعیف الجامع الصغیر، ضعیف سنن ابی داوود، ضعیف سنن الترمذی و ضعیف سنن النسائی.

۳. تدوین موسوعه احادیث صحیح و ضعیف در دو کتاب سلسله الاحادیث الصحیحة و سلسله الاحادیث الضعیفة والموضوعة.

۴. تحلیل برخی از موضوعات فقهی و روایی، مانند: آداب الزفاف، احکام الجنائز، التوسل انواعه و احکامه و ...

نقدهایی زیادی نیز بر آثار و افکار وی تدوین شده است؛ از قبیل:

- التعریف باوهم من قسم السنن الی صحیح و ضعیف، محمود سعید ممدوح، دبی ۱۴۲۱ق / ۲۰۰۰م، ج ۶.

- تناقضات الالبانی الواضحات، حسن بن علی السقاف، عمان: ۱۴۱۳ق / ۱۹۹۲م، ج ۲.

- خطبة الحاجة لیست بسنة، عبدالفتاح ابو غدة، مجلة مركز بحوث السنة والسيرة، ش ۹، ص ۱۴۷، سال ۱۹۹۶م.

۵. جریان غالب

جریان غالب بر مسلمانان و متفکران آنها، به دور از جریان های چهارگانه است و می توان ادعا کرد که بخش قابل توجهی از پژوهش های حدیث اهل سنت در دوران معاصر نیز به دور از تمایلات جریان های چهارگانه به انجام رسیده است.

این جریان، ضمن پایبندی به سنت، به دفاع معقول از حدیث پرداخته، با افراط و تفریط نوگرایان و سلفی ها به ستیز برخاسته است. تحقیق و تصحیح عالمانه میراث گذشته، تلاش برای فهم درست و معقول روایات، حفظ ارتباط قرآن و حدیث، پاسخگویی علمی به پرسش ها و شبهات خاورشناسان و نوگرایان، تبیین علمی و مستند تاریخ حدیث، به ویژه در سه قرن نخست اسلام، نقادی مضمون پاره ای از احادیث و روایات، نمونه هایی از فعالیت های پژوهشی جریان غالب به شمار می رود.

۵۶. همان، ص ۱۸۷.

۵۷. منتهی الامانی بفاوئد مصطلح الحدیث للمحدث الالبانی، احمد بن سلیمان ایوب، ص ۱۲-۱۶.

به سخن دیگر، می توان گفت که غالب مسلمانان و متفکران آنها، سنت را منبعی اصیل در کنار قرآن می دانند، که مسلمانان در طول تاریخ در حفظ و نگهداری اش کوشیده اند. ایشان معتقدند که امروز نیز مسلمانان باید نخست با معیارهای علمی و عقلانی در احراز و اثبات صدور آن بکوشند؛ چنان که با تدبیر و تأمل در محتوای روایات و پرهیز از نص گرایی و التزام جمودگرایانه بدان، در صدد فهم مراد و مقصود گویندگان برآیند. همچنین از تأویل های ذوقی و غیر مستند پرهیزند. این جریان را می توان با اشاره به حوزه های فعالیتش - که در ذیل می آوریم - بهتر شناخت.

الف. تصحیح و تحقیق متون حدیثی و علوم حدیثی

تصحیح و تحقیق در حوزه های هفتگانه متون حدیثی، شروح احادیث، کتب رجال، مصطلح الحدیث، تفسیر مائور، کتب علل و احادیث خاص، بخشی از این فعالیت هاست. بر پایه آمار یکی از نویسندگان، نزدیک به بیش از دویست عنوان کتاب در دوران معاصر در حوزه دانش های حدیث، تصحیح شده است.^{۵۸}

یکی از شخصیت های بارز و برجسته در حوزه تصحیح، احمد محمد شاکر (۱۸۹۲-۱۹۵۸م) است. وی بیش از چهل اثر تالیف و تصحیح کرد که تصحیح مسند احمد، سنن ترمذی، صحیح ابن حبان، الاربعون نوی، الفیه الحدیث سیوطی، الفیه الحدیث عراقی، تفسیر الطبری، تفسیر ابن کثیر، شرح نخبة الفکر ابن حجر و ... برخی از کارهای او در زمینه حدیث است.^{۵۹}

ب. پژوهش و تالیف

در این زمینه می توان از پژوهش های مربوط به تاریخ حدیث، شروح کتب حدیثی، فهرست نگاری و معجم نویسی، معرفی منهج (مکتب) حدیثی محدثان^{۶۰} و نقد محتوایی احادیث^{۶۱} نام برد. آثار نویسندگانی چون: دکتر مصطفی الاعظمی، دکتر نورالدین عتر، دکتر یوسف قرضاوی از این دسته به شمار می رود.

امید است این نگاه اجمالی و گذرا، روزنه ای را به سوی شناخت و کشف جریان های حدیثی و ممیزهای فکری و عملی آنها به دست دهد و زمینه را برای پژوهش های گسترده و عمیق فراهم سازد.

۵۸. جهود المعاصرين في خدمة السنة الشريفة، ص ۱۸-۲۵.

۵۹. درباره شرح حال وی، ر.ك: محمود محمد شاکر، الرجل والمنهج، عمر حسن القیام، ص ۱۹-۳۷؛ احمد شاکر و جهوده في الحدیث، مجلة الحكمة (لندن)، ش ۱۳، ص ۹۹؛ وقات مع القواعد التي سار عليها الشيخ احمد شاکر، مجلة الشريعة (كویت)، سال ۹، ش ۲۳، ص ۸۵؛ الشيخ احمد شاکر و منهجه في مسند الامام احمد، مجلة الشريعة (كویت) سال ۱۷، ش ۴۸.

۶۰. ر.ك: جهود المعاصرين في خدمة السنة الشريفة، ص ۲۶-۳۰.

۶۱. ر.ك: فصلنامه علوم حدیث، ش ۱۵، ص ۱۴۴-۱۸۵، مقاله «ماخذشناسی نقد متن حدیث»، و ش ۲۶، ص ۲۸-۳۰، مقاله «نقد المتن».